

З нагоди 100-річчя Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
150-річчя від дня народження Сергія Єфремова

<https://doi.org/10.15407/rksu.42.118>

УДК 82–1+ 82.94(929)+821.161.2

Галина Карпінчук, кандидат філологічних наук,
наукова співробітниця відділу рукописних фондів і текстології,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-4088-0084
E-mail: halynakarpinchuk@ukr.net

«ПРЕГАРНО ПЕРЕПИСАНИЙ І ОЗДОБЛЕНИЙ РУКОПИС...» — ЗБІРКА «WIRSZY T. SZEWCZENKA» (1844): НОВІ ТА МАЛОЗНАНІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЇЇ ПОБУТУВАННЯ

Мета статті — окреслити зміст і архітектуру збірки «Wirszy T. Szewczenka» (1844), яка зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка; розкрити історію вивчення, побутування рукопису від часу створення до появи друком у 2008 р.; порівняти тексти поезій, переписані польською абеткою, з відповідними віршами та їх варіантами з Повного зібрання творів Шевченка у 12 т. (2001—2002, т. 1); дослідити почерк рукопису; окреслити сюжети ілюстрацій; зробити ревізію життєписів Я. де Бальмена і М. Башилова та зазначити їхній внесок у розвиток української книжкової графіки XIX ст. **Методологія.** Статтю написано із залученням загальнонаукових, історико-літературознавчих, текстологічних, джерелознавчих методів. **Наукова новизна.** За невідомими дотепер архівними документами з'ясовано обставини зберігання манускрипту у відділі рукописів Всенародної бібліотеки України; уперше зібрано і проаналізовано всі доступні джерела про спроби оприлюднення збірки й відтворення ілюстрацій з неї за понад 150 років; з'ясовано долю 75 негативів з рукопису, виконаних на склографі, які належали Науковому товариству



Цитування: Карпінчук Г. «Прегарно переписаний і оздоблений рукопис...» — збірка «Wirszy T. Szewczenka» (1844): нові та малознані джерела до історії її побутування. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 3 (42). С. 118—142. <https://doi.org/10.15407/rksu.42.118>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

імені Шевченка. На підставі автографів повістей Я. де Бальмена з Державного архіву Полтавської області спростовано, що збірку переписав він, як вважалося до сьогодні; виявлено автопортрети Я. де Бальмена в альбомі, що належить Центральному державному історичному архіву України (м. Київ); опрацьовано альбом Закревських із колекції Національного музею Тараса Шевченка, серед робіт якого — начерки рукою де Бальмена, що в 1930-х роках приписувалися Шевченку; за першоджерелами скоровано низку фактів до біографій ілюстраторів збірки. Вірші, переписані латиницею, відчитано й встановлено варіанти, відсутні в останньому академічному зібранні творів поета. **Висновки.** З усіх списків Шевченкових творів збірка «Wirszy T. Szewczenka» належить до найцінніших. Її читав митець і залишив на сторінках свої правки. Рукопис є єдиним джерелом чотиривірша «За що ми любимо Богдана?..», епіграфа до «Гамалії» і низки варіантів окремих рядків. Збірку, з любов'ю до творчості та пошаною до поета, мистецьки оформили Я. де Бальмен і М. Башилов. Ці ілюстрації дають можливість прослідкувати розвиток української книжкової графіки XIX ст., заглиблюють у творчість Шевченка.

Ключові слова: рукопис «Wirszy T. Szewczenka» (1844), варіанти віршів, графіка, Яків де Бальмен, Михайло Башилов, біографія, архівні джерела, шевченкіана.

Актуальність теми дослідження. Про збірку «Wirszy T. Szewczenka» (1844), яка в 1847 р. потрапила до архіву Департаменту поліції Третього відділу, довгий час нічого не було відомо. Через різні історичні обставини намір видати рукопис увінчався успіхом тільки у 2008 р. Тоді манускрипт було відтворено факсимільно під назвою «Wirszy T. Szewczenka. 1844: Kobzar, 1840. Najdamaki: poema, 1841. Namalija, 1843». Книжка вийшла друком у Видавничому домі «Андрій» за співпраці з Творчою майстернею Івана Захарця, передмову «Довга дорога у світ...» підготував автор проєкту, літературознавець Сергій Гальченко. На сьогодні цілісної історії побутування рукопису, в якій були б враховані всі доступні нині першоджерела, ще не написано. Потребують також текстологічного опрацювання вірші. Варіанти поетичних рядків із цього списку варто врахувати в майбутніх академічних повних виданнях творів Шевченка.

Аналіз досліджень. Найповніше дослідження про збірку «Wirszy T. Szewczenka» з ілюстраціями Я. де Бальмена та М. Башилова належить В. Дорошенку [17, с. 17—19], відомі також статті О. Гера (В. Вайсблата) [10, с. 149—150], С. Єфремова [20, с. 3—6], К. Студинського [44, с. 52—60]. Дотепер малознаною залишається низка публікацій 1920 — поч. 1930-х років, присвячена знаковому списку Шевченкових творів: А. Артюхової, В. Немирича, В. Щурата, записи про манускрипт у щоденнику Ф. Ернста тощо.

Мета статті — ввести в науковий обіг виявлені в архівах джерела до історії побутування рукопису «Wirszy T. Szewczenka»; окреслити текстологічні особливості поезій, переписані польською абеткою; дослідити почерк рукопису, сюжети ілюстрацій; зробити ревізію життєписів Я. де Бальмена і М. Башилова, проаналізувати невідомі та малознані роботи художників, що зберігаються в архівних колекціях.

Виклад основного матеріалу. Рукопис «Wirszy T. Szewczenka» (1844) — перша цілісно проілюстрована збірка творів поета. Книжку виготовили Шевченкові приятелі Яків де Бальмен та Михайло Башилов, котрі, як і більшість знайомих молодого митця, захопилися його поетичним талантом.

До рукописної книжки увійшли строфи, що принесли Шевченкові славу — «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», «Тополя», «Катерина», «Іван Підкова», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія». Усі десять творів у манускрипті подано в польській транслітерації, тексти переписані чітким, рівним, охайним почерком. У 1845—1846 рр. Т. Шевченко читав збірку та вніс необхідні правки, а також дописав кириличними літерами чотиривірш «За що ми любимо Богдана?...» і перші два рядки поеми «Кавказ».

Вірші, що відтворювали картини минулого і пробуджували національну свідомість, отримали відповідне художнє оформлення. Титул, портрет поета, шмуцтитули, по 27 заставок і кінцівок, 28 ініціальних літер виконали аквареллю й тушшю М. Башилов та Я. де Бальмен — авторство робіт засвідчено підписами М. Bachiloff, М. В., J. Balmen. Творча праця художників вилася, за спостереженням одного з власників книжки — академіка Сергія Єфремова, — у «прегарно переписаний і оздоблений рукопис» [47, с. 434] (Іл. 1).

Аркуші збірки виготовлені з паперу верже жовтуватого-палевого кольору. Блок книжки захищає шкіряна оправа, оздоблена блінтовим тисненням та тисненням із золоченням, скріплена металевими застібками, покритими рослинним орнаментом. Палітурні роботи виконані у французькому стилі, що приваблює витонченістю, а сама культура цієї країни у час створення рукопису — «весни народів» — асоціювалася зі свободою та змінами.

Шевченкові друзі передбачали можливість видати збірку за кордоном, щоб поширювати вірші поета серед польськомовної аудиторії та «аби ці твори були доступні для читання усьому слов'янському світу» [11, с. 43]. Однак під час арештів у справі Кирило-Мефодіївського братства «Wirszy T. Szewczenka» було вилучено в Миколи Костомарова і передано до Третього відділу, що унеможливило їхнє видання друком. Як відомо, Шевченка допитували про рукописну книжку та її художників. Тоді поет обмежився короткими свідченнями про те, що з Я. де Бальменом бачився начебто лише раз, а М. Башилова нібито й зовсім не знає.

Через рік після розгрому Кирило-Мефодіївського братства Третій відділ знову цікавився збіркою. 29 травня 1848 р.¹ за підозрою в політичній неблагонадійності було заарештовано Шевченкових приятелів з «товариства мочимордія» — братів Віктора й Михайла Закревських, а також Сергія де Бальмена, брата Якова, з якими поет зблизився під час першої подорожі в Україну.

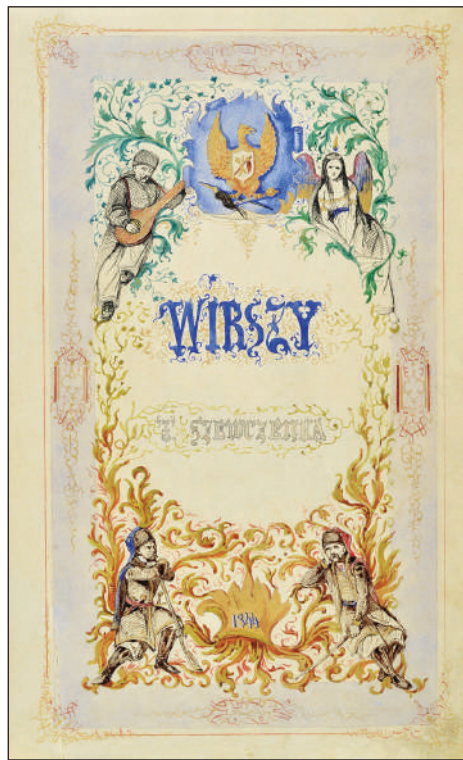
¹ Тут і далі дати подано за Юліанським календарем (старим стилем).

З цими любителями «горячительных напитков» [33, с. 145] Тараса Шевченка насамперед об'єднували теми спілкування, де багато говорилося про політику, літературу, мистецтво. Причиною арешту Закревських і де Бальмена став тост, виголошений 15 квітня 1848 р. в Мойсівці (село Пирятинського повіту Полтавської губернії, тепер Золотоніського р-ну Черкаської обл.) під час банкету в Тетяни Волховської на честь гусарів, які відправлялися до угорських кордонів придушувати хвилю повстань, навіяних демократичними настроями в Європі. Як відомо, тоді Михайло Закревський вигукнув: «Да здравствует французская республика!», а його брат Віктор відповів: «Ура!»

Збірка «Wirszy T. Szewczenka» певний час належала «старшині мочимордія» В. Закревському. Про це чиновники довідалися з листа до нього Я. де Бальмена від 20 липня 1844 р. з Одеси, вилученого під час арешту.

«Посылаю тебе, милый Виктор, плоды наших трудов: моих и Михаила Башилова. Все главные творенья Тараса с виньетками...» [34, арк. 40], — йшлося в кореспонденції.

Коли 7 червня 1848 р. В. Закревського допитували про рукопис, який, на думку жандармів, містив «все безнравственные и самые дерзкие» [34, арк. 46] твори поета, то неприємностей вдалося уникнути — вірші, подані у збірці, друкувалися раніше, а кілька записів зробив сам автор, зокрема й рядки «За горами гори, хмарою повиті, // Засіяні горем, кровію політі...», що увійшли до поеми «Кавказ». Цим твором Тарас Шевченко вшанував пам'ять Я. де Бальмена, котрий загинув у загарбницькій війні Російської імперії проти Ічкерії в липні 1845 р. Про обставини трагічного поневолення кавказьких народів, що стали основою поеми, поету розповів Олександр Афанасьєв-Чужбинський, який у 1836—1843 рр. служив у Білгородському уланському полку і брав участь у битвах. «Долго мы беседовали о горцах; его все занимало, он расспрашивал о малейших подробностях тамошнего быта» [6, с. 101], — згадував письменник. Про обставини цієї війни Тарас Шевченко, імовірно, знав також від Михайла Закревського. З архівних



Ил. 1. Wirszy T. Szewczenka. 1844. Титул. Папір, туш, акварель. Джерело: ВР ІЛ

документів вдалося з'ясувати [34, арк. 74—77], що полтавський поміщик служив у 20-й піхотній дивізії, яка на чолі з генерал-лейтенантом Аполлоном Галафєєвим поневолювала кавказькі народи. 11 липня 1840 р. його було поранено в ліве плече у вирішальній сутичці з чеченцями на річці Валерік у Гехінському лісі. Відпустка М. Закревського тривала до 22 грудня 1843 р., значну її частину він провів удома на Полтавщині, а в березні наступного року вийшов у відставку у званні поручика. Під час відпустки він бачився з Т. Шевченком, який тоді відвідував Україну і, очевидно, не міг не поділитися з ним пережитим.

Про саму збірку «Wirszy T. Szewczenka» (1844), котра потрапила до архіву Департаменту поліції Третього відділу, довгий час нічого не було відомо. У 1918 р. на пропозицію книгознавця Володимира Дорошенка сімдесят п'ять негативів з рукопису, виконаних на склографі, разом з описом манускрипту «на 16 сторінках in quarto» [17, с. 18] придбало Наукове товариство імені Шевченка (далі — НТШ). Негативи привіз до Львова військовий австрійської армії, польський освітянин Алоїз Ваньчура. У роки Першої світової війни він потрапив у полон, перебував у Казані, де натрапив на рукопис, написаний польською абеткою.

У 1922 р. дослідник українсько-польських літературних контактів, голова НТШ Василь Щурат повідомив про книжку прихильників таланту Шевченка. У статті «Перший ілюстрований Кобзар з 1844 року» науковець звернув увагу на не знані на той час зображення поета, уміщені в збірнику: «найбільшою сенсацією будуть три портрети, невідомі портрети молодого Шевченка, малопохожі на всі досі знані» [50, с. 5], — писав він. Роботи, що засвідчують знайомство художників з автором віршів, можна побачити на шмуцтитулі, заставці до поеми «Гайдамаки» [52, с. 107] та кінцівці до вірша «Тарасова ніч» [52, с. 98].

У ті роки Комісія для історії штуки НТШ виношувала намір друкувати праці, присвячені мистецтву. У першому випуску планувалося подати фотокопії з рукопису «Wirszy T. Szewczenka» (1844). Про це повідомляла «Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові» (1928, ч. 67—68). Видання мало з'явитися у видавництві «Ратай» у Лейпцигу з передмовою В. Щурата. За домовленістю сто примірників Комісія отримала би безоплатно, а наступні пропонувалося придбати за вартістю видання. У 1923 р. НТШ обрало нового очільника — Кирила Студинського, і йому ж передоручено було підготувати пояснювальний текст до книжки. Збірка у світ так і не вийшла — видавництво «Ратай» припинило свою діяльність, а спроби домовитися про друк «Кобзаря» з видавцем Яковом Оренштайном «не довели до ніякого вислідку» [15, с. 30].

Статтю, яку підготував Кирило Студинський, разом із тринадцятьма зображеннями з рукопису надрукував журнал «Стара Україна» (кн. 3/4) під назвою «Ілюстрований Кобзар Т. Шевченка з 1844 р.» [44]. Того ж року

ця праця автора разом з його ж розвідкою «Два Шевченкові концерти з 1869 р.» вийшла окремою відбиткою, озаглавленою «Пам'яті Т. Шевченка».

Про подальшу долю скляних негативів зі збірки повідомила львівська газета «Сила» 10 травня 1931 р. (№ 16). У замітці «Поліція в Наук[овому] Тов[аристві] ім. Шевченка. Сконфісковано цінні наукові матеріали» йшлося про ревізію в товаристві, яку 30 квітня 1931 р. провели урядники Польщі, тоді з «...президіяльної кімнати поліціянти забрали 76 музейних фотографій “Кобзаря” Тараса Шевченка, ілюстрованого Бальменом» [39, с. 349]. Імовірно, разом із фотографіями було вилучено і знищено опис самого рукопису, підготовлений А. Ваньчурою. Адже виявити його не вдалося. Зокрема, будь-які згадки про цей документ чи саму збірку відсутні в інвентарних книгах та колекціях Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, куди надійшов архів НТШ у 1939—1951 рр., після рішення про його розпорошення.

Ще в 1924 р. двадцять шість малюнків з рукопису було відтворено в «Шевченківському збірнику» Всеукраїнської Академії Наук (Київ), що побачив світ за редакцією Павла Филиповича. Ілюстрації до друку підготував О. Гер (псевдонім Володимира Вайсблата) з оригіналу, що належав тоді С. Єфремову. Рисунки мистецтвознавець супроводив статтею «Уваги до малюнків», в якій високо оцінив художнє оформлення збірки. Він вказав на подібність цих творів до робіт художників французької школи, зокрема Поля Гаварні. «У малюнках Башилова більше майстерности і закінчености, проте у Бальмена більше експресії» [10, 150], — підсумував дослідник. Спостереження О. Гера про цей один із найцінніших списків Шевченкових творів передруковувалися в усіх наступних статтях. Від визначного книгознавця та колекціонера Павла Етінгера В. Вайсблату вдалося з'ясувати стислі біографії художників — роки їхнього життя; українське оточення, в якому відбулося становлення митців; основні видання, проілюстровані їхніми творами [25, с. 187—212].

Про Башилових і де Бальменів у ті роки писав також шевченкознавець Михайло Новицький у статті «“Мочиморди” перед судом сучасників і досліду» (1930). Долю обох родин учений з'ясував у мистецтвознавця Ф. Ернста, про що відомо зі щоденника Федора Людвіговича: «Давав довідки Мих. Новицькому про деБальменів, Башилових та ін.» (запис від 18 грудня 1927) [19, арк. 52 зв.]. Тоді вдалося встановити, що рід Рамсей-Бальменів походить із Шотландії, на початку XVIII ст. Бальмени перебували в армії Франції, згодом осіли в Російській імперії і за віддану військову службу домоглися чинів та земель, у 1846 р. отримали титул графів [33, с. 140].

Дотепер трапляється плутанина в родинному зв'язку Бальменів і Башилових: Яків і Михайло доводилися один одному двоюрідними братами,

матір Якова — Софія — рідна сестра батька Михайла — Сергія Башилова. Вони були дітьми таємного радника Олександра Башилова, який розпочинав кар'єру зі служби в Малоросійській колегії, керував колоніями в українських землях і все життя з теплом згадував Україну. Дитинство Башилових минуло в родовому маєтку в Могильовській губернії (тепер — Гомельської області Республіки Білорусь).

До цього часу майже нічого не було відомо про те, як збірка «Wirszy T. Szewczenka» з власноручними виправленнями поета потрапила в Київ. У коментарях до третього тому Повного зібрання творів Шевченка — «Листування» (1929) — керівник Комісії для видавання творів новітнього українського письменства С. Єфремов залишив про рукопис такі свідчення: «1924 р. пощастило мені придбати його з приватних рук» [47, с. 470]. Дещо повнішу інформацію містить нотатка науковця в щоденнику від 25 квітня 1927 р.: «Святки — за роботою. Написав статтю до харківського Шевченківського Збірника (про невідомі рядки Шевченка, з того рукопису, що придбав я у Ільїнського)» [21, с. 495]. Йдеться про розвідку, яка так і називається — «Невідомі рядки Шевченка», подану у виданні «Шевченко. Річник I» (1928). У ній академік проаналізував палеографічні особливості рукопису, а також надрукував чотиривірш, записаний на останньому аркуші збірки: «За що ми любимо Богдана?.. // За те, що москалі його забули, // У дурні німчики обули // Великомуудрого гетьман[а]». Цю строфу, невідому на той час в радянській Україні, кількома роками раніше оприлюднив К. Студинський у Львові. Поезія, що осуджує рішення Богдана Хмельницького шукати протекції в російського царя, закріплене українсько-російською угодою 1654 р., у XX ст. майже не передруковувалася. Згаданий у щоденниковому записі С. Єфремова Ільїнський — російський книгознавець, бібліограф, літературознавець Леонід Ільїнський (1878—1934), який у 1912—1917 рр. викладав у Казанському університеті, згодом переїхав до Петрограда (теперішній Санкт-Петербург).

У 1926 р. львівський журнал «Світ» назвав власником рукопису 1844 р. бібліофіла та колекціонера Петровського [32, с. 8]. Інформацію подав В. Немирич² у статті «Незнані ілюстрації до Кобзаря». Збірка творів Шевченка могла належати комусь із родини російських славістів Петровських — Мемнону Петровичу (1833—1912) чи Нестору Мемноновичу (1875—1921), після смерті яких бібліотека надійшла до Казанського університету (сьогодні належить Бібліотеці Російської академії наук), однак у різні роки зазнала розпорошення. Однією з книг цієї колекції, очевидно, була й збірка «Wirszy T. Szewczenka», яка потрапила до Л. Ільїнського, а згодом до ВУАН.

² Ймовірно, В. Дорошенко. Письменники й політики Остап Луцький (1883—1941) [13, с. 269] та Теодот Галіп (1873—1943) [18, с. 58], які також користувалися псевдонімом «Немирич», не досліджували книгознавчі, шевченкознавчі питання. Крім наукових зацікавлень, на В. Дорошенка вказує ініціал, вжитий поруч: В. Немирич.

У всіх згаданих статтях 1920-х років — В. Дорошенка, С. Єфремова, В. Немирича, В. Щурата, К. Студинського та інших — йшлося про необхідність видати рукопис окремою книжкою. Очікувалося, що фототипічне видання з'явиться при ВУАН, та арешт С. Єфремова у сфабрикованій справі «СВУ» (1929) вніс корективи в ці наміри.

У 1930 р., коли під тиском радянської влади науковці все частіше вдавалися до самокритики чи марксо-ленінської ідеології, з'явилася малознана на сьогодні стаття «Ілюстрації до творів Шевченка», присвячена рукопису «Wirszy T. Szewczenka». Її авторка — мистецтвознавиця, учениця Ф. Ернста Аделаїда Артюхова (1903 — бл. 1942 р.). У дослідженні ученої твори М. Башилова і Я. де Бальмена отримали характеристику «продуманих, дбайливих і художніх ілюстрацій, витриманих у стилі епохи» [5, с. 160].

Здобутком шевченкознавства 1920—1930-х років стало зосередження спадщини митця у ВУАН (Київ), насамперед в Інституті Тараса Шевченка (далі — ІТШ), а з 1932 р. — при Галереї картин Шевченка в Харкові. З архівних документів вдалося з'ясувати історію побутування рукопису в першій половині 1930-х років. Збірка «Wirszy T. Szewczenka» з кабінету С. Єфремова, після його арешту, надійшла на зберігання до Всенародної бібліотеки України (далі — ВБУ).

Як дослідив літературознавець, архівіст Сергій Гальченко, уже невдовзі — 19 жовтня 1933 р. манускрипт з Бібліотеки було передано до ІТШ. Відповідний акт підписали завідувач відділу рукописів ВБУ при ВУАН П. Попов та директор ІТШ у Харкові Є. Шабліовський [52, с. 289]. Ще один примірник документа з резолюцією колишнього директора Бібліотеки Віктора Іваницького «Цього акта стверджую 19/X.33 р. Підпис» виявлено в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ; Ф. 432. Оп. 1. Од. зб. 43) [1, арк. 126]³.

Цікавий запис про книжку віршів поета, переписаних польськими літерами, вдалося віднайти авторці передмови в щоденнику книгознавця Павла Попова. На початку серпня 1933 р. учений записав: «Обслідування ВБУ. 3.VIII був на Комісії. Розшуки ілюстр[ованого] Кобзаря Шевч[енка] 1844 р. На М[алій] Благов[іщенській] 5/VIII. В І друкарні і ЛіМи 4/VIII. У Козуб[а] 5/VIII. В Друк[арні] (у Негеля) 5/VIII» [40, с. 77]. Як бачимо із запису, тоді про місцеперебування рукопису співробітникам Бібліотеки нічого не було відомо. П. Попов особисто опитав кількох друкарів, але з'ясувати щось певне не вдалося: «Безух, Вайсберг // Негель [не читається] (в відпустці) // Іванов // В ЛіМи — Позін (в відпустці)» [Ibid.].

Коли 31 серпня 1933 р. між науковим співробітником ВБУ Миколою Геппенером та науковим співробітником ІТШ у Харкові Гнатом Синьком було складено акт передачі шевченкіани, яка раніше належала ВУАН та

³ Про акт та про низку інших матеріалів з того ж фонду, присвячених збірці, люб'язно повідомила директорка Інституту Ольга Степченко.

колишній (!) Київській філії ІТШ, то Інститут тоді отримав: т. зв. Більшу книжку, Малу книжку, дев'ять повістей, автографи поезій «Огні горять, музика грає...», «Н. Маркевичу» («Бандуристе, орле сизий...»). «Не передано рукоп[исний] (латинкою) “Кобзар” 1844 р. з ілюстр[аціями] Башилова і де Бальмена. <...> Має бути додатково переданий на початку вересня» [2, арк. 123], — повідомлялося наприкінці документа. У цьому ж акті зазначено, що рукопис було надано ВУАН для підготовки видання творів Шевченка. Отримав книжку Ол. Дорошкевич.

Інформацію підтвердила дружина літературознавця Людмила Дорошкевич у телефонограмі від 28 серпня 1933 р. до відділу рукописів ВБУ. Вона зачитувала відповідь Олександра Дорошкевича, на той час уже репресованого. На запит, де знаходиться виданий йому рукопис Шевченкового «Кобзаря», учений відповів (друкується вперше):

«...о спешном вопросе с рукописным “Кобзарем” Шевченка 1844 г., взятым мною под роспись из рукописного отдела ВБУ. Эта книга у Вайсблата, которому я отдал накануне моего ареста на несколько дней. ЛИМ (издательство «Литература і Мистецтво». — Г. К.) поручил Вайсблату художественное оформление, приготовленного мною к печати 3-х томного издания Шевченка, и Вайсблат должен был выбрать из издания 1844 г. рисунки для репродукции. Я был уверен, что Вайсблат возвратит это редчайшее издание, а если нет, немедленно у него отбери книгу и напиши мне. Это недоразумение меня сильно тревожит» [45, арк. 119—119 зв.].

На сьогодні жодного примірника тритомного видання творів Шевченка за редакцією Ол. Дорошкевича, яке мало стати підготовчим до Повного зібрання творів Шевченка з нагоди 120-річчя від дня його народження, виявлено не було. Із зацитованого документа стало відомо, що ці книги планувалося проілюструвати роботами М. Башилова і Я. де Бальмена. Очевидно, рішення можна пояснити тим, що малюнки охоплювали всю ранню творчість митця і здебільшого не оприлюднювалися. Для підготовки до друку ілюстрацій рукопис було отримано в Бібліотеці. Про це йдеться в заяві від 3 січня 1933 р. за підписом Ол. Дорошкевича та С. Гречишка до дирекції ВБУ (друкується вперше):

«Редакційний комітет для видання Шевченкових творів при II відділі ВУАН просить передати в тимчасове користування Редакційного комітету через секретаря Редкомітету т. Гречишко С.К. такі речі, що містяться в Рукописному відділі ВБУ і потрібні нам для зроблення з них фотознятків — “Великий” і “Малий альбом” Шевченка та “Кобзар” його ж, писаний латиницею. По використанні матеріал буде негайно повернуто назад до ВБУ.

Заступник голови Редкомітету праці

Ол. Дорошкевич

Секретар Гречишко».

Про те, що звернення було задовільнено, відомо з резолюції від 4 січня 1933 р. за підписом В. Іваницького: «Надати дозвіл...». Нижче Павло По-

пов дописав: «Видано 13/I ілюстр[ований] Кобзар 1844 р. повторно. Розписку Дорошкевича див. у конверті. Книга видач[і] № 50. Повідомл[ено] адмін[істрацію] словесно. П. П.» [23, арк. 92].

15 жовтня 1933 р. Сектор науки Народного Комісаріату освіти затвердив розпорядження до директора Всенародної бібліотеки України (№ 701), в якому пропонував передати за відповідним актом через Євгена Шабліовського «рукописну книгу творів Шевченка де Бальмена і Башилова з поправками Шевченка для збереження її в Шевченківському Музеї при Інституті Шевченка у Харкові» [41, арк. 125].

Від 19 жовтня 1933 р. збірка належить ІТШ і тепер перебуває під опікою відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Ф. 1. Од. зб. 79). Співробітниця цього відділу, літературознавиця Анфіса Ряппо в 1950-х роках детально описала манускрипт: зафіксувала сюжети малюнків, їхнє розташування, початкові та кінцеві рядки кожної сторінки тощо. У 1961 р. її науковий паспорт книги було подано у виданні «Опис рукописів Т.Г. Шевченка» [36, с. 69—80].

Упродовж усього ХХ ст. друкувалися лише окремі ілюстрації зі збірки. Зокрема, для оформлення запрошення на один із концертів у Львові з нагоди Шевченківських днів у 1926 р. було використано зображення Перебенді М. Башилова [38, с. 69]. Кілька малюнків відтворено у виданні «Ілюстратори “Кобзаря” за сто років. Каталог виставки» (1940). Його упорядники Р. Лещинська і Л. Владич (справжні ім'я та прізвище — Іоан Вольф Ройзенберг / Розенберг) більшу увагу звернули на рисунки М. Башилова. Вони писали, що ці роботи «залишаються одними з кращих ілюстрацій до творів Шевченка», їх автор володіє «не тільки майстерністю малюнка, а й оригінальною трактовкою і психологічною силою образу» [24, с. 6], натомість, на їхню думку, творам Я. де Бальмена притаманна деяка недосконалість і наївність.

У 1947 р. в Парижі побачив світ «Вибраний Кобзар» з передмовою та примітками Ілька Борщака [46]. Літературознавець обрав для ілюстрування книжки шість малюнків з рукопису, які з'явилися в журналі «Стара Україна» (1925, 3—4). З ілюстраціями Я. де Бальмена і М. Башилова друкувалися ще такі видання Шевченка, як «Ашымтақза реизга [Зібрання творів]» (Сухумі, 1939), «Стихотворения и поэмы» (Москва, 1960), «Твори: у 5 т. Т. 1. Поетичні твори (1837—1847)» (Київ, 1984—1985) тощо.

Публікації дослідників другої половини ХХ ст. присвячені переважно вивченню біографій обох художників. На сьогодні найповніший життєпис художника і літератора Я. де Бальмена належить полтавському краєзнавцеві, літературознавцю Андрію Кузьменку. Науковець опрацював архівні документи Ніжина і Полтави та на підставі виявлених матеріалів реконструював основні події життя Шевченкового приятеля: уточнив дату народження художника — сталася ця подія 16 липня 1813 р. в Линовицях на Полтавщині [28, с. 14]; висвітлив навчання в художника Карла Рабуса; спростував

твердження, що Я. де Бальмен студіював разом з Миколою Гоголем і Нестором Кукольником у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька — він був молодший за письменників, і роки його успішного навчання припали на 1830—1832-й [28, с. 6, 29—42; 29, с. 63]; дослідник також розкрив періоди служби Я. де Бальмена в різних військових формуваннях (зокрема, в Білгородському уланському полку, Охтирському гусарському полку, 4-й легкій кавалерійській дивізії, 5-му піхотному корпусі), що дислокувалися на території теперішньої Польщі, у Харкові, Умані, Одесі. З результатами наукових пошуків ученого можна ознайомитися у книзі «Друже незабутий...» (1989) [28].

У 1988 р. вийшли у світ «Повести» Я. де Бальмена з передмовою літературознавця Василя Шубравського. Сім художніх творів з автографів, що зберігаються в Полтавському державному архіві (Ф. 181. Оп. 1. Од. зб. 38) під заголовком «Собрание повестей, одна другой глупее. Писанные за службу в Белгородском уланском полку. От 1832 г. до 1837 году»⁴, відчитав і вперше надрукував А. Кузьменко, серед них: «Изгнанник» (1832), «Не достанься никому — ни мне, ни ему, злодею моему» (1833), «Солдат» (1834), «Сон» (1836) тощо. Цікаво, що в оригіналі ці тексти супроводжують маргінальні записи, що з'явилися під враженнями від прочитаного: «прелесть, как хорошо!..», «сцена прекрасная... видно, что выливал прямо из сердца», «К чему эти слова?», «Живописно» [8, арк. 90 зв., 92, 104, 108 зв.].

Книжка розпочинається твором «Отрывки из заброшенного дневника», присвяченим розвитку кохання Я. де Бальмена до Софії Вишневської, яке залишило глибокий слід у житті художника і завершилося нещасливо — у 1835 р. красуню віддали заміж за М. Писарева, відомого київського, а згодом олонецького чиновника-хабарника. У записках, що датуються 1831—1835 рр., привертають увагу враження Бальмена про подорож у Київ, здійснену в листопаді 1833 р.: «Как хороша Печерская лавра! Какая-то таинственность царствует под темным, высоким сводом; все дышит древностью и величием. Киев — чудесный (в оригіналі: чудный [8, арк. 189 зв.]. — Г. К.) город в своем роде и своим местоположением. Я был также на галерее св. Андрея Первозванного, что за вид! Как величественны направо горы и Лавра, и как красив налево у ног Подол — совсем другой город» (запис від 3 листопада 1833 р.) [7, с. 273—274].

Досі не опубліковано творчі пошуки письменника під заголовками: «Пустыня» (1832), «Повесть» (1834), «Окно и рассвет» (1836), а також «Un Songe» (1834). Твір, написаний французькою мовою, чи не найвідповідніший для того, щоб зіставити почерк цієї повісті з літерами зі збірки «Wirszy T. Szewczenka» і підтвердити або спростувати давнє припущення про те,

⁴ Авторка дякує старшому науковому співробітнику цього архіву В'ячеславу Сушку за надані цифрові копії автографів повістей Я. де Бальмена.

що саме Я. де Бальмен транслітерував Шевченкові твори. При візуальному порівнянні обох текстів помітна суттєва різниця — рядки повісті «Un Songe» [8, арк. 110—139 зв.] відтворені більш швидким, щільним почерком з гострими елементами літер на противагу чистому, спокійному, з округлими плавними лініями тексту в рукопису творів Шевченка. Різну графічну форму мають такі латинські літери, як d, t, j, w. Чи могло настільки змінитися письмо, навіть якщо між двома рукописами десять років різниці в написанні та призначення текстів різне — від фіксації у процесі творення до переписування для інших? Те, що почерки належать різним майстрам, вважає також каліграф, художниця Оксана Здор, яка, на наше прохання, проаналізувала фрагменти обох рукописів.

Коротке життя Я. де Бальмена не дало можливості проявити художнику свій талант уповні. Він не тримав у руках видань зі своїми творами. Окремі з робіт Шевченкового приятеля з'явилися друком вже на початку ХХ ст. Російські літературознавці і художники — Є. Опочінін [12, с. 5—10], В. Верещагін [9, с. 16—21], М. Лернер [30, с. 76—80] — не могли оминати спадщину Бальмена, що потрапила до російських архівів та ілюструвала твори М. Гоголя, побут ХІХ ст. Дослідники відзначили увагу художника до сімейних сцен, військового і суспільного життя, реалістичність його малюнків, а також високу творчу працездатність самого художника.

Ці висновки близькі до спостережень Льва Жемчужникова, який зупинявся в Бальменів у 1850-х роках і залишив про Якова такий спогад: «По отзывам всех знавших его, он был чрезвычайно симпатичен, талантлив и красив. Имеющийся в Линовеце его портрет доказывает его красоту, а находящийся там же альбом, полный его набросков, служит доказательством о несомненном его таланте» [22, с. 174].

У творчій спадщині Я. де Бальмена кілька сотень робіт. З ініціативи мистецтвознавця Є. Опочініна 89 таких творів відібрав художник Валентин Серов і оприлюднив 1909 р. в альбомі «Гоголевское время. Оригинальные рисунки графа Я. П. де-Бальмена (1838—1839 гг.)». У 2011 р. в «Харківському приватному музеї міської садиби» цей перший і єдиний дотепер альбом митця перевидали у 100 примірниках.

Цікаву знахідку вдалося виявити шевченкознавцю, мистецтвознавцю Миколі Мацапурі. У 1960-х роках він тримав у руках дев'ять ілюстрацій Я. де Бальмена із гротескними зображеннями полтавських поміщиків Катеринича, Миколи Іваненка та інших. Ці роботи дослідник порівняв з малюнками з альбому, що належав родині Закревських (а в 1931 р. надійшов до Інституту Тараса Шевченка, тепер зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка, далі — НМТШ)⁵ [3], і виснував, що їхній автор —

⁵ Дякую за можливість ознайомитися з альбомом головному зберігачеві фондів НМТШ Юлії Шиленко.

Я. де Бальмен [31, с. 7]. До того альбомні начерки довгий час приписували Тарасові Шевченкові й друкували в повних зібраннях творів митця в розділі «Dubia». Сьогодні рисунки з колекції Закревських потребують переатрибуції, їхні композиції суттєво відрізняються між собою за архітектонікою малюнка і технікою виконання (поруч із чіткими контурами, об'ємними статичними промальовками бачимо рисунки постатей, створені з пунктирних штрихів, у динаміці).

Місце зберігання дев'яти згаданих рисунків Я. де Бальмена тепер не відоме. У Центральному державному історичному архіві України (далі — ЦДІАК України) вдалося виявити альбом з іншими малюнками художника, який описано у працях А. Кузьменка [28, с. 114—117], С. Розсохи [42, с. 193], але без зазначення місця зберігання. Твори, виконані тушшю та аквареллю, поповнили фонд київського чиновника, юриста Володимира Жевахова (1874—1926). Родове обійстя однієї з гілок грузинського князівського роду Джавахішвілі (Джавахових), які служили з XVIII ст. імперії, знаходилося на Полтавщині, в невеличкому селі Лутайки, із другої половини XIX ст. Жевахови володіли частиною с. Линовиці. Альбом з малюнками, яких усього десять, належав брату Володимира. Про це відомо з напису на першому форзаці — «Князя Николая Давидовича Жевахова. 1897» та тиснення на палітурці — «Н. Ж.». Можливо, якийсь час рисунки були власністю пирятинського станового пристава Павла Дорошенка, його підпис горішковим чорнилом проглядається на другій сторінці альбому.

Я. де Бальмен подарував альбом бабусі Жевахових (до заміжжя — Горленко)⁶ і скріпив свій дарунок інскриптом — «№ 1. Ее сиятельству княгине Любовь Давыдовне Жеваховой. 1-го марта 1841» [4, с. 1]. У 1840—1841 рр. художник служив разом із братом Любові Жевахової-Горленко Семеном в одній — 4-й кавалерійській — дивізії. Твори виконано в Полтавській та Київській губерніях (у Лутайках, на станції Киселевській у напрямку Умані) в 1840—1841 рр., де тоді дислокувалася дивізія. На малюнках зображено бал (арк. 5), інтер'єр театру (арк. 9), родину Жевахових-Горленків та їхнє оточення. Зокрема, змальовано Любов Горленко (арк. 3, 6, 12), брата Семена та, ймовірно, її найстаршого сина Миколу (арк. 12). На кількох роботах постать самого Я. де Бальмена (арк. 6, 7, 12). Про це свідчать підписи, зроблені, очевидно, одним із власників альбому, онуком Любові Горленко — Миколою Жеваховим. За нашим припущенням, на рисунку з альбому Закревських (арк. 36) та рисунках альбому Жевахова (арк. 4—6, 8, 10—12) зображено одну і ту ж особу — чоловіка Л. Горленко — ротмістра, князя Дмитра Жевахова. Техніка виконання свідчить, що автором начерку з аль-

⁶ Портрет Горленко виконав Т. Шевченко під час другої подорожі в Україну. За атрибуцією, поданою в Повному зібранні творів митця у 12 т. (т. 8, № 51), йдеться про старшу сестру Любові — Марію Корсун. У науковій літературі роботу кілька разів пов'язували саме з Любов'ю Горленко [49, с. 481].



Ил. 2. Яків де Бальмен. Автопортрет. 1840—1841. Папір, туш. Джерело: ЦДІАК

бому Закревських є Я. де Бальмен. Привертає увагу і той факт, що малюнки Я. де Бальмена з альбому Жевахова значно вправніші, завершеніші, якщо порівняти з іншими відомими творами художника (Ил. 2).

Автобіографічні експресивні рисунки Я. де Бальмена ще чекають на своє виявлення, цілісне вивчення та оприлюднення. На сьогодні роботи полтавського художника розпорошені в архівах України, Європи та Росії. Наприклад, тільки нещодавно стало відомо, що твори Я. де Бальмена належали також литовському сценографу, художнику, учню В. Мате Мстиславу Добужинському (1875—1957). Про це йдеться в його записі про придбані речі під час подорожі Україною в 1912 р., зробленому на звороті обкладинки щоденника: «10 рисунков Бальмена (обе кн<иги> Шевченко)» [16, арк. 1].

Співілюстратор збірки Шевченкових творів — Михайло Башилов (20.12.1820/03.01.1821—1873) став основоположником як української, так і

російської, білорусько-литовської книжкової графіки. Відомо, що від кінця 1840-х років і до 1851-го року він проживав у Москві, де працював перекладачем в архіві Міністерства закордонних справ, одночасно студіював у Московському училищі живопису і скульптури. Тут його запитав славіст Осип Бодянский і схвально відгукнувся про молодого художника. «Очерк весьма верен и выразителен в этой картине», — записав він у щоденнику 28 квітня про роботу «Бандурист», представлену на щорічній виставці училища [37, с. 141]. Вже за кілька років — у 1854-му — успіхи художника було відзначено срібною медаллю. У 1860 р. саме М. Башилова запросили на посаду інспектора Московського училища живопису і різьби, яку він обіймав аж до смерті. Понад десять років митець за покликанням та юрист за освітою опікувався навчальними і організаційними питаннями й домогся покращень у викладанні через збільшення автономії закладу, оновлення навчальних програм, заміну підручників, виборів право навчатися в училищі дівчатам, впливав на підбір викладацького складу тощо. Із 1866 р. — учасник Московського товариства любителів мистецтва.

До сьогодні значно менше вивчена біографія М. Башилова часу його проживання в Україні, де він сформувався як митець і провів половину творчого життя. Як вдалося з'ясувати з документів, 11 червня 1838 р. М. Башилов став студентом юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, та вже через два з половиною роки — 20 грудня 1840 р. — його зараховано до одного з кращих освітніх закладів у тодішньої імперії — Харківського університету [43, № 6]. Звідтоді й розпочалося входження М. Башилова в українське мистецьке середовище. Тут він заприятелював з викладачами, ученими Миколою Костомаровим, Ізмаїлом Срезневським, літератором, видавцем Іваном Бецьким, письменником Григорієм Квіткою (Основ'яненком). Увагу М. Башилов зосередив не на юридичній науці, а на літографії, порівняно новій і затребуваній у той час галузі мистецтва. У ті роки Харківський університет облаштував рисувальний клас та кабінет-музей образотворчих мистецтв, також придбав літографське обладнання. Розвиткові захоплення, очевидно, сприяло те, що в сім'ї Башилова шанували художню творчість. Цікаво, що малювання двоюрідним братам і сестрам Михайла, дітям дядька Олександра Башилова, викладав Аполлон Мокрицький, знайомий Шевченка і учень К. Брюллова та О. Венеціанова. Про вподобання Михайла свідчать спогади приятеля родини Льва Жемчужникова «Он был талантлив ко всему и образован прекрасно; имел много научных сведений; знал несколько языков, живопись, скульптуру, архитектуру, резьбу на дереве; играл на рояле что угодно, читал ноты, как книгу; прекрасно пел; и ко всему этому был деликатный, добрый и честный человек» [22, с. 177].

Останній четвертий рік навчання в університеті, що припав не на 1844 р., як зазначено в різних джерелах, а на 1842 / 1843 роки [43, № 6], Михайло Башилов завершував вже художником, ілюстрації якого друкувалися

в альманасі «Молодик» (1843, ч. 1; 2). Саме завдяки хисту й зусиллям талановитого юнака сьогодні маємо портрети поета, філософа XVIII ст. Семена Климовського, а також сучасників художника — письменників Івана Котляревського, Григорія Квітки, які впродовж майже двохсот років найчастіше репродукувалися та є найбільш упізнаваними.

Збагатив М. Башилов також іконографічну шевченкіану — його рисунки Шевченка в рукопису «Wirszy T. Szewczenka» передають темперамент молодого поета — запальний, завзятий, натхненний. Співучасть М. Башилова в оформленні рукотворної книжки Шевченкової поезії є його першою спробою проілюструвати низку творів одного автора, а саме — збірку «Кобзар» (1840). Створені малюнки розкрили вміння художника співдіяти з текстом — вони розбурхують уяву читача і звертають увагу на ключові сцени й образи віршів, створюють своєрідний твір в ілюстраціях. Про захоплення художника творчістю Шевченка свідчить і те, що він упродовж усього життя зберігав у себе офорти з видання «Живописная Украина» (1844), котрі з архівом М. Башилова надійшли до Державного літературного музею Москви.

Небагато відомо про перебування М. Башилова в Одесі в середині 1840-х років, коли разом із де Бальменом працював над оформленням збірки творів Шевченка. «Одесский вестник» за 1847 р. сповіщав: «Одесса, 1-го августа. Высочайшими приказами по гражданскому ведомству 6-го, 8-го, 9-го, 10-го, 12-го и 13-го июля: Произведены из коллежских асессоров в надворные советники: <...> канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора канцелярский чиновник Башилов...» [35, с. 533]. Інших відомостей про чиновницьку службу художника газета не подавала.

Малознаним до сьогодні залишається той факт, що в 1859 р. М. Башилов відкрив одні з перших у Києві рисувальні курси, які працювали всього один семестр при університеті Св. Володимира (тепер — Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Відомості про цю подію подала газета «Художественные новости» [26, с. 446].

На багатьох рисунках художника зображено українську природу та побут. Зокрема, М. Башилов є автором картин «Вечір» (інші назви — «Краєвид з вітряком», «Млин», «Вечір у селі Линовиці») і «Наймичка», які належали Галереї картин Шевченка, а тепер зберігаються у НМТШ (ж-58, ж-181), та низки інших замальовок: «Бандурист», «Дівчинка в українському костюмі», «Три покоління» (за мотивами поеми Шевченка «Наймичка»), розпрошених по архівах Росії. У НМТШ, крім уже згаданих, є ще дванадцять графічних творів і дві мідні дошки художника, придбані в 1965 р., серед них — досі недрукований начерк родини «Художник з сім'єю біля мольберта» (1856—1857) (Іл. 3).

До речі, у цьому жанрі намальовано й родину Я. де Бальмена — олійний «Портрет О.О. Башилова і дітей графа де Бальмена», який у 1830 р. виконав



Ил. 3. Михайло Башилов. Художник із сім'єю біля мольберта. Ескізнний начерк. [1856—1857]. Папір, олівець. Джерело: НМТШ

Євграф Крендовський, вважається, що Я. де Бальмен тут зображений праворуч з альбомом та з олівцем у руці.

У другій половині ХХ ст. для колекції НМТШ було виготовлено негативи з ілюстрацій Я. де Бальмена та М. Башилова до збірки «Wirszy T. Szewczenka» (№ 8334—8360), а також муляж книжки і 23 копії малюнків з рукопису, які виконала художниця Любов Колечко. Шевченкознавці, музейники, дослідники творчості Я. де Бальмена і М. Башилова час від часу поверталися до потреби видати рукопис окремою книжкою. «Згаяне необхідно надолужити — цим ми складемо данину поваги і Кобзареві, і його першим ілюстраторам» [51, с. 54], — писав В. Яцюк у передмові «Сторінки невиданої книжки» до раритетного на сьогодні видання 1992 р. «Живописна Україна». До речі, на думку Володимира Макаровича, ілюстрації Я. де Бальмена і М. Башилова мали увійти до другого нездійсненого видання «Кобзаря» [Ibid.].

Через різні історичні обставини манускрипт відтворено факсимільно під назвою «Wirszy T. Szewczenka. 1844: Kobzar, 1840. Hajdamaki: poeta,

1841. Namalija, 1843» тільки у 2008 р. Книжка побачила світ у Видавничому домі «Андрій» за співпраці з Творчою майстернею Івана Захарця. Збірка друкувалася у форматі комплектного видання — факсимільної частини, що максимально відтворює оригінальний манускрипт: зовнішній вигляд, матеріали оправи, техніки оздоблення, фурнітуру, папір, сліди часу тощо; наукових коментарів (окремою книжкою) з передмовою «Довга дорога у світ...» автора проекту, літературознавця Сергія Гальченка та науковим описом першоджерела, поданим у підготовці Анфіси Ряппо та з доповненнями художника Костянтина Ткаченка; захисного футляра. У 2009 р. на XVI Форумі видавців у Львові книга одержала відзнаку президентки Форуму.

Натепер актуальним є питання про видання збірки друкованим способом. Транслітеровані польською абеткою вірші варто відчитати й відтворити з орфографічними уточненнями: усунути хиби, допущені при транслітерації, плутанину у вживанні окремих літер. Наприклад, замість *swytotci, walca, witajut'* потрібно *swytoczci, walsa, wytajut'*. І таких прикладів багато.

Збірка є єдиним джерелом чотиривірша «За що ми любимо Богдана?...», епіграфа до «Гамалії» і низки варіантів окремих рядків, таких як: «*Sonce pawit' sudiat'*», замість «Сонце навіть гудять» (рядок 56 з поеми «Катерина»); «*Choczet'sia dywyt'sia, jak sonce sidaje*» — «Хочеться дивитись, як сонечко сяє»; «*A Dnigr mow pidśluchaw, szyrokyj ta byjnyj*» — «А Дніпр мов підслухав: широкий та синій» (рядки 341, 1306 з поеми «Гайдамаки»), «*Za czerwoni hory*» — «За рожеві гори» (рядок 189 з «Гамалії»). Усі ці варіанти не увійшли до останнього академічного видання Повного зібрання творів Шевченка у 12 т. (2001—2014, т. 1) [48].

На нашу думку, в подальшому варто звернути увагу й на самі ілюстрації у збірці [52]. Припускаємо, що окремі з них відтворюють відомі їхнім авторам краєвиди і постаті. Крім портретів Шевченка, на с. 217 зображений, імовірно, Я. де Бальмен; на окремих рисунках є постаті, схожі до мочеморд (с. 98), київського генерал-губернатора Дмитра Бібікова (с. 17). Про те, що Шевченкові приятелі малювали Василя Долгорукова, зафіксовано в самій слідчій справі [14, с. 6]. П'ятий розділ до поеми «Катерина», що розпочинається словами «Ішов кобзар до Києва...», відкривається рисунком Києво-Печерської лаври та військового Микільського собору (с. 51), зруйнованого в радянські часи.

Наукова новизна. За невідомими дотепер архівними матеріалами та малознаними статтями детально з'ясовано історію побутування рукопису в 1920—1930-х роках, вперше зібрано і проаналізовано всі доступні джерела про спроби оприлюднення збірки й відтворення ілюстрацій. На підставі автографів повістей Я. де Бальмена спростовано, що збірку переписав він, як вважалося до сьогодні; виявлено автопортрети Я. де Бальмена в альбомі родини Жевахових; опрацьовано альбом, серед робіт якого — начерки рукою де Бальмена, що в 1930-х роках приписувалися Шевченку; за першо-

джерелами скореговано низку фактів до біографії обох художників. Вірші, переписані латиницею, відчитано й встановлено варіанти, відсутні в останньому академічному зібранні творів поета.

Висновки. З усіх списків Шевченкових творів збірка «Wirszy T. Szewczenka» (1844) належить до найцінніших. Її читав митець і залишив на сторінках свої правки. Рукопис, з любов'ю до творчості та пошаною до Шевченка, мистецьки оформили близькі поетові друзі — Яків де Бальмен і Михайло Башилов. Ці ілюстрації дають можливість прослідкувати становлення і розвиток української книжкової графіки XIX ст., заглиблюють у світ, появу якого спровокував Шевченків геній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. [Акт про передачу збірки «Wirszy T. Szewczenka» (1844) із ВБУ до ІТШ від 19 жовтня 1933 р. за підписами П. Попова, Є. Шабліовського], авторизований машинопис // ІР НБУВ. Ф. 432. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 126.
2. [Акт про передачу шевченкіани з ВБУ до ІТШ від 31 серпня 1933 р. за підписами М. Геппенера, Г. Синька], машинопис // ІР НБУВ. Ф. 432. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 123.
3. [Альбом Закревських] // НМТШ. Г-318—363. Арк. 1—8, 14, 15, 17, 19, 21, 24, 32—41.
4. Альбом Миколи Жевахова [з рисунками Якова де Бальмена 1840—1841 pp.] // ЦДІАК України. Ф. 260. Оп. 1. Спр. 128. 12 арк.
5. Артюхова А. Ілюстрації до творів Шевченка // Життя й революція. 1930. № 3. С. 158—182.
6. Афанасьев-Чужбинский А.С. Воспоминания о Т.Г. Шевченко // Спогади про Тараса Шевченка: [збірник] / уклад. і приміт. В. Бородіна, М. Павлюка, О. Бороня. Київ : Дніпро, 2010. С. 93—115.
7. Бальмен Я. Повести: с приложением портрета писателя, его рисунков, отрывков из записной книжки и недавно обнаруженных писем / предисл. В. Шубравского; состав. и коммент. А. Кузьменка. Харьков : Прапор, 1988. 358 с.
8. [Бальмен Я.] Собрание повестей, одна другой глупее. Писанные за службу в Белгородском уланском полку. От 1832 г. до 1837 году, автограф // Державний архів Полтавської області. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 38. 220 арк.
9. Верещагин В.А. Старый дневник // Русский библиофил. 1912. № 5. С. 16—21.
10. Гер О. Уваги до малюнків // Шевченківський збірник. Київ : Сорабкоп, 1924. С. 149—150.
11. Глоба Н. Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Шевченка // Українська література в загальноосвітній школі. 2011. № 2. С. 41—43.
12. Гоголевское время. Оригинальные рисунки графа Я.П. де-Бальмена (1838—1839 гг.) / вступ. ст. Е.Н. Опочинина. Москва : К.А. Фишер, 1909. 10, [2], 88 л. илл.
13. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів XVI—XX ст. Київ : Наук. думка, 1969. 559 с.
14. Дело по отношению г[осподина] министра внутренних дел об учреждении надзора за помещиками Пирятинского уезда поручиком и ротмистром Закревскими, 29 мая — 3 августа 1848 г., рукопис // ЦДІАК України. Ф. 969. Оп. 1. Спр. 20 а. 20 арк.
15. Діяльність секцій і комісій // Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Звідомлення з р. 1923 від 01.VII по кінець 1925. Ч. 67—68. С. 23—31.

16. Добужинский М. Дневник, июнь 1912 г. // Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka [Литовська Національна Бібліотека ім. М. Мажвідаса]. F. 30. Apr. 1. № 2249.
17. Дорошенко В. Рукописний ілюстрований «Кобзар» 1844 року // Шевченко. УВАН. 1956. Річник 5. С. 17—19.
18. Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. Київ, 1999. 116 с.
19. Ернст Ф. Щоденник роботи, 1925—1933 років, копія // Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Ф. 13—1. Спр. 7. 127 арк.
20. Єфремов С. Невідомі рядки Шевченка // Річник. 1928. Т. 1. С. 3—6.
21. Idem. Щоденники. 1923—1929 / упоряд. О.І. Путро [та ін.]; наук. ред. Е.С. Соловей; голов. ред. М.І. Цимбалюк. Київ : газета «Рада», 1997. 848 с. (Бібліотека газети «Рада». Мемуари).
22. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого / сост. Ю.Н. Подкопаевой, коммент. А.Г. Верещагиной, М.Н. Шумовой. Ленинград : Искусство, 1971. 484 с.
23. [Заява до дирекції ВБУ від 3 січня 1933 р. за підписом Ол. Дорошкевича та С. Гречишка], автограф // ІР НБУВ. Ф. 432. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 92.
24. Ілюстратори «Кобзаря» за сто років: кат. виставки / респ. ювіл. шевченків. виставка; упоряд.: Р. Лещинська, Л. Владич. Київ, 1940. 76 с.: іл.
25. «Киев понемногу превращается в глухую провинцию...». Письма В.Н. Вайсблата П.Д. Эттингеру / публ., вступ. заметка и коммент. А. Рудзického // Єгупець. 2007. № 17. С. 187—212.
26. Киевская рисовальная школа Н.И. Мурашки // Художественные новости. 1887. Т. 5. № 17. С. 445—452.
27. Кольцова Л. Художественная иллюстрация в России середины XIX века: М.С. Башилов и его современники. Москва : Галарт, 2008. 316 с.
28. Кузьменко А. Друже незабутий... Розповідь про життя і творчість Якова де Бальмена. Історико-літературний нарис. Київ : Рад. письменник, 1989. 197 с.
29. Idem. Науково-популярна література і архівні документи про Я.П. де Бальмена — друга Т.Г. Шевченка // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1962. № 4. С. 62—68.
30. Лернер Н. Я.П. де Бальмен, друг Т.Г. Шевченка // Каторга и ссылка. Историко-революционный вестник. 1928. № 2 (Кн. 39). С. 76—80.
31. Мацапура М. Мій друже єдиний, мій Якове добрий... // Україна. 1968. № 10. С. 7.
32. Немирич В. Незнані ілюстрації до «Кобзаря» // Світ. 1926. № 6. С. 8—9.
33. Новицький М. «Мочиморди» перед судом сучасників і дослідку // Життя й революція. 1930. № 3. С. 123—145.
34. [О пирятинских помещиках двух братьях Михаиле и Викторе Закревских и графе де Бальмене, навлекших на себя подозрение в неблагонадежности 1848 года, 7 апреля — 21 июля 1848], машинописна копія з правками // ІЛ. Ф. 1. Од. зб. 419. 84 арк.
35. Одесский вестник. 1847. № 62. С. 533.
36. Опис рукописів Т.Г. Шевченка / АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка; упоряд. М.С. Грудницька, Л.Ф. Кодацька, Й.М. Куриленко; відп. ред. О.І. Білецький. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 563 с.
37. Осип Максимович Бодянский в его дневнике 1849—1852 гг. Сообщил Ив. Фр. Павловский // Русская старина. Т. 64. С.-Петербург, 1889. С. 123—141.
38. Покормяко Н. Перший ілюстратор творів Шевченка // Дивослово. 2003. № 5. С. 68—71.

39. Поліція в Наук[овому] Тов[аристві] ім. Шевченка. Сконфісковано цінні наукові матеріали // Сила. 1931. 10 травня (№ 16). С. 3.
40. Попов П.М. Щоденник за 1933 р., автограф // ІР НБУВ. Ф. 285. Од. зб. 2703. 80 с.
41. [Розпорядження Сектору науки Народного Комісаріату освіти до директора ВБУ від 15 жовтня 1933 р., № 701]; авторизований машинопис // ІР НБУВ. Ф. 432. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 125.
42. Розсоха Л. Друг Кобзаря і Жевахових [Я. Бальмен] // Хроніка-2000. 2002. № 47/48. С. 191—193.
43. Список студентов Императорского Харьковского университета на 1842/1843 академический год. [Харьков, 1842]. [58] с.
44. Студинський К. Ілюстрований «Кобзар» Т. Шевченка з 1844 р. // Стара Україна. 1925. Кн. 3/4. С. 52—60.
45. [Телефонограма Л. Дорошкевич до відділу рукописів ВБУ від 28 серпня 1933 р., запис П. Попова] // ІР НБУВ. Ф. 432. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 119—119 зв.
46. Шевченко Т. Вибраний Кобзар / ред., передм. й прим. І. Борщака. Montreuil-sous-Bois (Paris) : «Громада», [1947]. 496 с.
47. Idem. Повне зібрання творів / вступ. сл., комент., ред. С. Єфремова; комент. М. Новицького, В. Міяковського, П. Филиповича та ін. Київ : Держвидав України, 1929. Т. 3 : Листування. Текст. Коментарій. XXV, 1001 с.: портр.
48. Idem. Повне зібрання творів: у 12 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; голова редкол. М.Г. Жулинський. Київ : Наук. думка, 2001—2014. Т. 1: Поезія 1837—1847 / упоряд., комент. В.С. Бородіна, М.М. Павлюка, В.Л. Смілянської та ін. 2001. 784 с.
49. Ibidem. Т. 8: Мистецька спадщина. Живопис і графіка 1843—1847 / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Нац. музей Т. Шевченка; упоряд. М.А. Корнійчук, Д.У. Степовика. 2013. 582 с.
50. Щурат В. Перший ілюстрований «Кобзар» з 1844 року // Вісті ВУЦВК. 1922. № 58. 11 березня. С. 5.
51. Яцюк В. Сторінки невиданої книжки // Живописна Україна. 1992. № 1/2. С. 53—55.
52. Wirszy T. Szewczenka. 1844: Kobzar, 1840. Hajdamaki: poeta, 1841. Namalija, 1843 / авт. проекту, упоряд., післямова С. Гальченка; наук. опис рукоп. ориг. А. Ряппо; з доп. й уточнен. Г. Іващенко, К. Ткаченка. Дніпродзержинськ : ВД «Андрій», 2008. 280 с. Факс. відтворення; 40 с. додат.: іл., 8 с. вкл.

Отримано 3 вересня 2025 р.

REFERENCES

1. Fond 432. Inventory 1. Unit 43. Fol. 126. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
2. Ibidem. Fol. 123.
3. Unit Г-318—363. Fols. 1—8, 14, 15, 17, 19, 21, 24, 32—41. Taras Shevchenko National Museum.
4. Fond 260. Inventory 1. Unit 128. 12 Fols. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
5. Artiukhova A. Iliustratsii do tvoriv Shevchenka [Illustrations to Shevchenko's works]. *Zhyttia i revoliutsiia* [Life and revolution]. 1930. No. 3, pp. 158—182 [In Ukrainian].

6. Afanasev-Chuzhbinskii A.S. Vospominaniia o T.G. Shevchenko [Memories of T.G. Shevchenko] // Spohady pro Tarasa Shevchenka: zbirnyk [Memories of Taras Shevchenko: collection]. Kyiv, 2010. Pp. 93—115 [In Russian].
7. Balmen Ya. Povesti: s prilozheniem portreta pisatel'ia, ego risunkov, otryvkov iz zapisnoi knizhki i nedavno obnaruzhennykh pisem [The story: with an attachment of a portrait of the writer, his drawings, excerpts from a notebook and recently discovered letters] / A. Kuzmenko (Ed.). Kharkiv, 1988. 358 p. [In Russian].
8. Fond 181. Inventory 1. Unit 38. 220 Fols. State Archive of Poltava Oblast.
9. Vereshchagin V.A. Staryi dnevnik [Old diary]. *Russkii bibliofil* [Russian bibliophile]. 1912. No. 5, pp. 16—21 [In Russian].
10. Her O. Uvahy do maliunkiv [Comments to pictures] // *Shevchenkovskyy zbirnyk* [Shevchenko collection]. Kyiv, 1924. Pp. 149—150 [In Ukrainian].
11. Hloba N. Fototypichni, faksymilni ta reprintsni vydannia tvoriv T. Shevchenka [Phototypical, facsimile and reprint editions of Shevchenko's works] // *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli* [Ukrainian literature in secondary school]. 2011. No. 2, pp. 41—43 [In Ukrainian].
12. Gogolevskoe vremia. Originalnye risunki grafa Ia.P. de-Balmena (1838—1839 gg.) [Gogol Time. Original drawings of count Ya.P. de Balmen (1838—1839)]. Moscow, 1909. 10, [2], 88 p. [In Russian].
13. Dei O.I. Slovnnyk ukrainskykh psevdonimiv ta kryptonimiv XVI—XX st. [Dictionary of Ukrainian pseudonyms and cryptonyms of the XVI—XX century]. Kyiv, 1969. 559 p. [In Ukrainian].
14. Fond 969. Inventory 1. Unit 20a. 20 Fols. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
15. Diialnist sektiis i komisii [Activities of sections and commissions]. *Khronika Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi*. [Chronicle of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. Pt. 67—68, pp. 23—31 [In Ukrainian].
16. Fond 30. Inventory 1. Unit 2249. Fol. 1. *Martynas Mažvydas National Library of Lithuania*.
17. Doroshenko V. Rukopysnyi iliustrovanyi «Kobzar» 1844 roku [Handwritten illustrated «Kobzar» 1844] // *Shevchenko. UVAN* [Shevchenko. UVAN]. 1956. Yearbook 5. Pp. 17—19 [In Ukrainian].
18. Eppel V. Novi materialy do slovnnyka ukrainskykh psevdonimiv [New materials for the dictionary of Ukrainian pseudonyms]. Kyiv, 116 p. [In Ukrainian].
19. Fond 13–1. Unit 7. 127 Fols. *Institute of art studies, folklore and ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine*.
20. Yefremov S. Nevidomi riadky Shevchenka [Unknown lines of Shevchenko]. *Richnyk* [Yearbook]. 1928. Vol. 1, pp. 3—6 [In Ukrainian].
21. Idem. Shchodennyky. 1923—1929 [Diaries. 1923—1929] / O.I. Putro (Comp.). Kyiv, 1997. 848 p. [In Ukrainian].
22. Zhemchuzhnikov L. Moi vospominaniia iz proshlogo [My Memories from the Past] / Iu.N. Podkopaeva (Comp.). Leningrad, 1971. 484 p. [In Russian].
23. Fond 432. Inventory 1. Unit 43. 92 Fol. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
24. Iiustratory «Kobzaria» za sto rokiv: katalog vystavky [Illustrators of «Kobzar» for one hundred years: exhibition catalog] / R. Leshchynska, L. Vladych (Comps.). Kyiv, 1940. 76 p. [In Ukrainian].

25. “Kiev ponemnogu prevrashchaetsia v glukhuuiu provintsiiu...”. Pisma V.N. Vaisblata P.D. Ettingeru [“Kyiv will turn into a little bit of a remote province...”. Letters from V.N. Waisblat to P.D. Ettinger] / A. Rudzitskii (Comp.). *Yehupets* [Yehupets]. 2007. No. 7, pp. 187—212 [In Russian].
26. Kievskaiia risovalnaia shkola N.I. Murashki [Kiev Drawing School of N.I. Murashko]. *Hudozhestvennye novosti* [Art news]. 1887. Vol. 5. No. 17, pp. 445—452 [In Russian].
27. Koltsova L. Hudozhestvennaia illiustratsiia v Rossii serediny XIX veka: M.S. Bashilov i ego sovremenniki [Artistic illustration in mid-19th-century Russia: M.S. Bashilov and his contemporaries]. Moscow, 2008. 316 p. [In Russian].
28. Kuzmenko A. Druzhe nezabutyi... Rozpovid pro zhyttia i tvorchist Yakova de Balmena. Istoryko-literaturnyi narys [Unforgettable friend... A story about the life and work of Yakiv de Balmen. Historical and literary essay]. Kyiv, 1989. 197 p. [In Ukrainian].
29. Idem. Naukovo-populiarna literatura i arkhivni dokumenty pro Ya.P. de Balmena — druha T.H. Shevchenka [Popular scientific literature and archival documents about Ya.P. de Balmen — friend of T.H. Shevchenko]. Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia URSS [Scientific and informational bulletin of the Archive Stealing of the Ukrainian Soviet Socialist Republic]. 1962. No. 4, pp. 62—68 [In Ukrainian].
30. Lerner N. Ia.P. de Balmen, drug T.G. Shevchenka [Ya. P. de Balmen, friend of T.G. Shevchenko]. *Katorga i ssylka. Istoriko-revoliutsionnyi vestnik* [Katorga and exile. Historical-revolutionary bulletin]. 1928. No. 2 (Book 39), pp. 76—80 [In Russian].
31. Matsapura M. Mii druzhe yedyni, mii Yakove dobryi... [My only one friend, my good Yakov]. *Ukraina* [Ukraine]. 1968. No. 10, p. 7 [In Ukrainian].
32. Nemyrych V. Neznani iliustratsii do «Kobzaria» [Unknown illustrations to «Kobzar»]. *Svit* [World]. 1926. No. 6, pp. 8—9 [In Ukrainian].
33. Novytskyi M. «Mochymordy» pered sudom suchasnykiv i doslidu [“Mochymordy” before the trial of contemporaries and experiment]. *Zhyttia i revoliutsiia* [Life and Revolution]. 1930. No. 3, pp. 123—145 [In Ukrainian].
34. Fond 1. Unit 419. 84 Fols. Taras Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine.
35. *Odesskii vestnik* [Bulletin of the Odessa]. 1847. No. 62, p. 533 [In Russian].
36. Opys rukopysiv T.H. Shevchenka [Description of T.H. Shevchenko manuscripts] / M.S. Hrudnytska, L.F. Kodatska, Y.M. Kurylenko (Comps.); O.I. Biletskyi [Ed.]. Kyiv, 1961. 563 p. [In Ukrainian].
37. Osip Maksimovich Bodianskii v ego dnevnike 1849—1852 gg. [Osip Maksimovich Bodianskii in his diary in 1849—1852 years] / I. Pavlovskii [Comp.]. *Russkaia starina*. Vol. 64. Saint-Petersburg, 1889. Pp. 123—141 [In Russian].
38. Pokormiako N. Pershyi iliustrator tvoriv Shevchenka [The first illustrator of Shevchenko's works]. *Dyvoslovo* [Miracle Word]. 2003. No. 5, pp. 68—71 [In Ukrainian].
39. Politsiia v Naukovomu Tovarystvi im. Shevchenka. Skonfiskovano tsinni naukovi materiialy [Police in Shevchenko Scientific Society. Valuable scientific materials were confiscated]. *Syla* [Strength]. 1931. May 10 (No. 16). P. 3 [In Ukrainian].
40. Fond 285. Inventory 1. Unit 2703. 80 Fols. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
41. Fond 432. Inventory 1. Unit 43. Fol. 125. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
42. Rozsokha L. Druh Kobzaria i Zhevakhovykh [Ya. Balmen] [Friend of Kobzar and Zhevakhov (Ya. Balmen)]. *Khronika-2000* [Chronicle-2000]. 2002. No. 47/48, pp. 191—193 [In Ukrainian].

43. Spisok studentov Imperatorskogo Harkovskogo universiteta na 1842/1843 akademicheskii god [List of students of the Imperial Kharkiv University for 1842/1843 academic year]. Kharkiv, 1842. 58 p. [In Russian].
44. Studynskiy K. Iliustrovanyi «Kobzar» T. Shevchenka z 1844 r. [Illustrated «Kobzar» T. Shevchenko since 1844]. *Stara Ukraina* [Old Ukraine]. 1925. Book 3/4, pp. 52—60 [In Ukrainian].
45. Fond 432. Inventory 1. Unit 43. Fols. 119—119 return. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
46. Shevchenko T. Vybranyi Kobzar [Selected Kobzar] / I. Borshchak (Ed.). Paris, 1947. 496 p. [In Ukrainian].
47. Idem. Povne zibrannia tvoriv [Complete edition of works] / S. Yefremov (Ed.), M. Novytskyi, V. Miiakovskiy, P. Fylypovych and others (Comps.) Kyiv, 1929. Vol. 3. XXV, 1001 p. [In Ukrainian].
48. Idem. Povne zibrannia tvoriv u 12 t. [Complete edition of works in 12 vols.]. Kyiv, 2001—2014. Vol. 1: Poetry 1837—1847 / V. Borodin, M. Pavlyuk, V. Smilyanska and others (Comps.). 2001. 784 p.
49. Ibidem. Vol. 8 / M. Korniiichuk, D. Stepovyk (Comps.). 2013. 582 p. [In Ukrainian].
50. Shchurat V. Pershyi iliustrovanyi «Kobzar» z 1844 roku [The first illustrated «Kobzar» since 1844]. *Visti VUTsVK* [All-Ukrainian Central Executive Commission news]. 1922. No. 58, March 11, p. 5. [In Ukrainian].
51. Yatsiuk V. Storinky nevydanoi knyzhky [Pages of an unpublished book]. *Zhyvopysna Ukraina* [Picturesque Ukraine]. 1992. No. 1/2, pp. 53—55 [In Ukrainian].
52. Virshi T. Shevchenka. 1844: Kobzar, 1840. Haidamaky: poema, 1841. Hamaliia, 1843. [Shevchenko Poems, 1844: Kobzar, 1840. Haidamaky: poem, 1841. Hamaliya, 1843]. Dniprodzerzhinsk, 2008. 280 p. Facsimile reproduction [In Ukrainian].

Received on September 3, 2025

Halyna Karpinchuk

Shevchenko Institute of Literature (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-4088-0084

E-mail: halynakarpinchuk@ukr.net

“BEAUTIFULLY REWRITTEN AND DECORATED MANUSCRIPT...” —
COLLECTION OF WORKS “WIRSZY T. SZEWCZENKA” (1844):
NEW AND LITTLE-KNOWN SOURCES TO HISTORY OF ITS EXISTENCE

The purpose of the article is to outline the content and architectonics of the collection of works “Wirszy T. Szewczenka” (1844), that is stored in Shevchenko Institute of Literature. To reveal the history of the study and existence of the manuscript from the time of its creation until printing in 2008. Compare the texts of poems rewritten by Polish alphabet with the corresponding poems and their variants from the Complete edition of Shevchenko’s Works in 12 volumes (2001—2002, vol. 1). Research the handwriting of the manuscript; outline the plots of the illustrations; make an audit of the biographies of Yakiv de Balmen and Mykhailo Bashylov and note their contribution to the development of Ukrainian book graphics of the 19th century. **Methodology.** The article was written with the engagement of general scientific, historical-literary, textological, source studies methods. **Scientific novelty.** The circumstances

of storage of the manuscript in the National Library of Ukraine were clarified based on unknown archival documents. For the first time, all available sources about attempts to publish the collection of works and reproduce illustrations from it over more than 150 years were collected and analyzed. On the basis of the autographs of Balmen's novels from the State Archives of the Poltava Region, it was denied that he rewrote the manuscript, as was believed. Self-portraits of Balmen were discovered in an album belonging to the Central State Historical Archives of Ukraine. The album of Zakrevskiy from the Shevchenko National Museum was processed, among whose works are sketches by Balmen's hand attributed to Shevchenko in the 1930s. According to primary sources the some facts have been adjusted to the biographies of illustrators. Variants of lines from the verses have been established. **Conclusions.** From all lists of Shevchenko's works, the collection of works "Wirszy T. Szewczenka" belongs to the most valuable. It was read by the poet and left his edits on the pages. The manuscript is the only source of the quatrain "Why do we love Bohdan?", the epigraph to "Gamaliya" and a number of variants lines from the verses. The illustrations designed by Balmen and Bashylov make it possible to trace the development of Ukrainian book graphics of the 19th century and immerse into Shevchenko's work.

Key words: manuscript "Wirszy T. Szewczenka" (1844), variants of the lines from the poems, graphics, Yakiv de Balmen, Mykhailo Bashylov, biography, archival sources, Shevchenkiana.